

Petar Šimunović

Zagreb

HRVATSKA ZEMLJOPISNA NOMENKLATURA U DALMATINSKOM KRŠKOM PODRUČJU DO KRAJA 13. STOLJEĆA

Krš Dalmacije obiluje vrlo razvijenom morfologijom tla i bogatom zemljopisnom nomenklaturom. Tom se nomenklaturom označuju mnogobrojni oblici nastali utjecajem prirodnih pojava na svjetlosivom prokapljivom vapnencu. Ta morfologija tla s vrtačama, jamama, pećinama, hridinama, ponikvama, škrapama i škripovima bila je nepoznata Hrvatima kada su od 6. stoljeća naseljavali ove krajeve dolazeći sa sjevernih regija s drukčijim zemljopisnim reljefom. Odmah u početku zbog orijentacije u prostoru nametnuo se problem kako nazvati tu njima nepoznatu konfiguraciju tla. Iako gustoća, raspored zemljopisnih termina i jezične osobine pokazuju da je hrvatska zemljopisna nomenklatura prilično stara, nema mnogo podataka za razdoblje do kraja 13. stoljeća. Hrvatski puk, došavši na jadransku obalu, nije pokazivao naročito zanimanje za urbani način života pa je nastavio i razvijao svoje ratarsko umijeće naseljavajući se uz gradske aglomeracije, odakle su nam se sačuvale najbrojnije potvrde zemljopisnih termina.

S obzirom na drukčiji sastav i izgled tla, drukčiju klimu i vegetaciju u novoj domovini, zemljopisni termini na dalmatinskom obalnom pojasu odnose se na ova područja: a) *morfološki oblici krša*, b) *more i obalni pojas*, c) *termini u vezi s vodom na kršu*, d) *materijalna kultura mediteranskog podneblja*. Takav zemljopisni pejzaž Hrvati nisu imali u svojoj pradomovini Jedan dio

zemljopisne nomenklature Hrvati su naslijedili od Romana s kojima su prilično dugo živjeli u simbiozi. Jedan je dio tih termina predrimskog porijekla kao npr. *lenga*, *lengac* »ravno morsko dno«, *garma* »pećina s urušenim svodom«, *škrapa* »udubina u kamenu«, *škrpio* »hrid«, *igalo* i *žalo* »obluci«, *plaža*, *plaj* »strma obala«, *bunja* »vrsta poljske kuće«, *spilja*, *gripa*, *makarac* »greben« itd., ali je ipak pretežan broj termina romanske provenijencije: *saplun* »pijesak«, *turan* »utvrda«, *koštilo* »utvrda«, *mrknjeta* »crni obalni pojas«, *polača* »poljska kuća«, *mošulja* »staja«, *mir* »zid«.

Hrvati su prema prilično oskudnim potvrđama do kraja 13. stoljeća¹ razvili bogatu zemljopisnu nomenklaturu, koja se sačuvala pretežno u toponimima.

1. Morfološki oblici krša

1. 1. oblik tla: *raka* (Račica, 1275), *draga* (Sidraga, 1096), *rudina* (1184), *prodol* (Strmena prodol, 1111) *stup* (stilbiza, 1080) *vrh* (1228), *brijeg* (brěgъ, 1184), *dol* (1191), *dolac* (1134, 1188), *dočina* (Dolcina, 1296), *polje* (1216), *prag* (pražnice, 1111), *brdo* (1000), *brce* (1266), *poljica* (1294), *gat* (gaće, 1184), *sutjeska* (1250), *pre-sjeka* (1305), *pustica* (1076), *humac* (1184), *ratac* (1184), *razdol* (1205), *jama* (1184), *krajina* (1184), *plana* (1171), *prosjek* (ad Prosic, 1301);

1. 1. 2. Nazivi metaforičkih postanja: *rasohe* (1205), *rasohatica* (1096), *ždrilac* (Sdrilaz, 1209), *badanj* (1241), *zaglav* (1090), *kobiljak* »sedlo« (1090), *zatilje* (тыль, 1080), *kuk* (Cilco, 1144);

1. 2. Sastav krškog tla: *greben* (grebeni, 1080), *stijena* (Stenica, 1000), *brus* (Brusje, 1184), *glina* (Gnjilišće, 1250), *gomila* (gomile lipe, 1157; Gomilie, 1080; Gomellice, 1268), *kremen* (Cremene, N. pl., 1078), *krтина* (Cartina, 1248), *kamen* (Gaman, 1257); *kamik* (zmaъjъ kamikъ, 1178);

1. 3. položaj tla: *ravan* (in Rawny, 1070, Ravanza, 1184), *sredine* (1078), *strana* (1184), *konac* (1184), *čelopek* (Celopecum »prisoje«, 1293).

2. More i obalni pojas. Zemljopisna nomenklatura u vezi s morem nije izuzetno bogata. Razlog za to treba tražiti u relativno sporom privikivanju Hrvata na pomorstvo i ribarstvo, a vjerojatno nije postojala potreba da se nomenklatura u vezi s morem zapiše u poveljama, kartularima i drugim ispravama iz toga vremena. Tu se pored naziva za more nalaze još ovi termini: *otok* (1222—8), *luka* (u Velě luce, 1250), *rt* (Pissi rit, 1080, Ratac, 1250), *most* (mostъсь, 1305—7), *prevlaka* (Priglaca, 1250), *zavala* (zavale, 1158), *vratnik* (Vratnich, 1190).

2. 1. Na obalni pojas odnose se također: *procjep*, *raka*, *draga*, *zaton*, *prodol*, *ždrijelac*, *greben*, *plot*, *rasoha*, *zaglav*, *pijesak* i *mel* (vallis Milna).

3. Termini u vezi s vodom na kršu. Prokapljive vapnenaste naslage čine da je krš bezvodan. Tek koje cjedilo, lokva ili udubina u škrapama zadržavaju kišnicu. Taj kraj siromašan je rijekama, a potoci većim dijelom godine presuše. Zbog izuzetnog značenja svaka je voda označena posebnim nazivom:

3. 1. izvorske vode: *vrelo* (vrilo, 1288), *potok* (Potoch, 1080), *slatina* (1231), *soline* (Saline, 1000), *slap* (1068), *vrulja* (Verullia, 945), *ponikva* (Ponicua 1298).

3. 2. Stajaće vode: *kal* (Na kalihъ, 1184), *naklo* (Nacle, 1080), *blato* (Blatta, 1056; Blatce, 1241), *blatina* (1058), *moča* (na Mocach), *močava* (Mozava, 1072), *jezero* (Gesero, 1291).

3. 3. umjetne vode: *stupalj* (Stubal, 1299), *studenac* (1250), *lokva* (Lokve, 1250, Lokvice, 1237, Lokvica, 1250).

4. Nazivi u vezi s materijalnom i duhovnom kulturom Hrvata na Mediteranu.

4. 1. stvaranje i obrada tla: *oklad* (1205), *njiva* (Cillaua nivva, 1080), *ograđenica* (Ograeniza, 1246), *pasjeka* (Passeca, 1080), *nerez* (Nerezi, 1111), *ježa* (ježe, 1250), *zagrada* (1287), *ždrijebe* (ždrěbe, lat. »praedium«, 1184), *vinograd* (1250), *kitosjek* (Cittosech, 1222), *zemlja* (»fundus«, 1184), *selo* (»praedium«, Selle 1069), *laz* (1296), *ljes* (»šuma«, Lesani, 1085—95), *lug* (Milačin lugo, 1171; siluula que vocatur Lusiz, 1072), *međa* (meja, 1185), *noga* (Vranoua noga, 1191), *granica* (1144), *jedro* (Jadro, 1144), *kut* (Cut, 1193).

4. 2. Nastambe i utvrde: *gradac* (1184, Gračišće, 1184), *osjek* (Osici, 1078), *zagon* (Zagon, Zagonci, 1250) *staza* (stassiza, 1000), *počivala* (Pociuala, 1189), *straža* (Strascice 1199, Strazeunich, 1111) . . .

5. Nekoliko termina potvrđeno je posredno u etnicima ili kteticima: *vrh* (Vercani, 1296), *gomila* (Gomilane, 1257), *laz* (Lasani, 1076—8), *pećina* (Pecani, 1070), *duplja* (Poddupglani, 1000), *mokro* (Mocrani, 1164), *poljice* (Pollicensis, 1251), *sredine* (Srenani, 1106), *humac* (Hлъуѣчани, 1250).

6. Semantika naziva. Termini su u drukčijim prilikama prilagođivali svoj sadržaj. Tako *oklad* (usp. glagol *oklasti*) označivao je prvotno granjem ograđen prostor, a u novim prilikama označuje kamenom ograđeno mjesto (1205: *oklad* — *terra lapidibus circumcinta*), tako je i *osjek* počeo označavati kamenom ograđen prostor za stoku. *Luka* i *rt* odnose se u prvom redu na obalni morfonim, *korito* označuje malu udubinu u kamenu, a *potok* pored »rivus« i »vallis«. Dol obično označuje dugodolinu, a *dolac* okruglu kršku vrtaču. *Studenac* zamjenjuje rom. *puč* (lat. puteus) itd.

Neki su naslijeđeni termini došli rano pod udar kontaminacije, leksičke atrakcije i pučke etimologije. Tako se *garma* dovedena u vezu s hrv. grm mijenja u *grma*, *hust* i *hrustina* postaju gust i

gustina dovođenjem u vezu s *gust*, *plaj* i *plajce* došli su u vezu s hrv. *prag* i *pražac*, pa je kontaminacija oblika stvorila na Braču *prajce* »za strmu obalu«, a na Mljetu *prasac* za obao kamen oplavljen morem itd.

Čini se da su dugo vremena bili u usporednoj upotrebi neki naslijeđeni i hrvatski termini: *campus*: *polje*, *petra*: *kamen* *ponte sico*: *mostac*, *rivus que dicitur potoch Vranoua noga uero dicitur per cornicis*, tako da je bilo moguće naslijediti i metaforiku nazivlja.

7. Građa upućuje na to kako su zemljopisni termini vrlo rano preuzimali funkciju toponima. Tu su bila moguća dva načina: izravni: *brdo* označuje *Brdo* i posredni: *Badanj* — za teren koji nalici na *badanj*. Takvi toponimi najbolje su mogli predočiti određen objekat i najlakše su mogli biti prihvaćeni od okolišnog pučanstva. Ipak malen broj termina nije mogao označiti kudikamo veći broj zemljopisnih objekata, pa se već tada morfološkim i tvorbenim postupcima uvećavao broj naziva:

- a) oblicima množine: *Lokve*, *Rudine*, *Plasi*, *Vrulje*, *Grebeni* ...
- b) sufiksima: *Račica*, *Mostac*, *Kamik*, *Rapje* ...
- c) prefiksima: *Zaglav*, *Rasoha*, *Prodol*, *Razdol* ...
- d) prefiksima i sufiksima: *Podvršje*, *Zatilje*, *Rasohatica*
- e) vezom s prijedlozima: *Na kalihъ*, *Pod Spilice*, *Pod Zagon* ... s najfrekventnijim prijedlogom *pod* koji točno označuje podnožja, uz *doce*, jedino obradiva tla na kršu.
- f) atributivnim dodacima:

U toponimima od zemljopisnih termina atribut kao razlikovni element obično označuje veličinu ili položaj objekata: *Dugi dolac*, *Vele luke*, *Male lokve*; biljni pokrivač; *Smokova jama*, *Planikovi dolac*, pripadnost: *Deselin dolac*, *Ivanj dolac* ili kakvo drugo svojstvo: *Suhi dol*, *Strmena prodol*

Hrvatska zemljopisna nomenklatura potvrđena do kraja 13. st. pokazuje svojim sadržajem da su Hrvati na krškom primorju postavili životom poljoprivrednika, i to uz gradove gdje su zauzeli plodna zemljišta *doce*, zaravni i blage pristranke koje su pretvarali u plodno tlo. Ta nomenklatura dokazuje također da su se Hrvati brzo prilagodili novim uvjetima života primajući od starijaca mnoge tekovine materijalne i duhovne kulture.

Kako su navedeni termini sačuvani već tada u toponimima, sigurno je da su barem nekoliko vjekova stariji, jer je trebalo proći mnogo vremena da se oni ustale i rašire svoju prepoznatljivost u okolišu.

8. Danas u tim čakavskim krajevima nalazimo nekoliko puta bogatiju zemljopisnu nomenklaturu, koja još nije valjno popisana

ni analizirana. Postoje lingvistički i izvanlingvistički pokazatelji koji govore da su mnogi od tih termina stari, ali su izbjegli upisu u pravno-povijesne i druge isprave onoga vremena.

Iako nedovoljno potvrđena, ova terminologija jamči: 1. svoje slavensko porijeklo i 2. pokazuje zavidnu inventivnost Hrvata da već postojeći inventar iz svoga jezika prilagodi sasvim drukčijem zemljopisnom pejzažu već u prvim stoljećima svoga dolaska na Jadran.

¹ Građu i potvrde za ovaj rad uzeo sam iz ovih edicija:

- 1) T. Smičiklas, *Codex diplomaticus II—XV*, Zagreb 1904—1934.
- 2) J. Stipišić — M. Šamšalović, *Diplomatski zbornik I*, Zagreb 1967.
- 3) Povaljska listina, original, 1184 (1250), Župni ured Pučišća.
- 4) P. Skok — V. Novak, *Supetarski kartular (iz g. 1080)*, Zagreb 1950.
- 5) P. Skok, *Postanak Splita*, *Anali Historijskog instituta JAZU*, I, Dubrovnik 1952.